

PSIXOKORREKSIYA ISHNI INDIVIDUVAL SHAXS UCHUN TASHKIL ETISH

Ilmiy rahbar: Akbaraliyeva Asilaxon Tojiddinovna

Toshkent amaliy fanlar Unversiteti

“Psixologiya” kafedrası o’qituvchisi

Salimova Maftuna

Pedagogika fakulteti Psixologiya yo’nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Psixologik xizmat. Psixokorreksiya darsligi ta’lim tizimida faoliyat yuritadigan psixologning faoliyati mazmuni haqida talabalarga bilim va ko’nikmalar berishga qaratilgan. Unda psixologning turli muassasalardagi faoliyatlarining asosi bo’lmish korreksion ishlariga urg’u berilgan. Darslikda psixokorreksiya tamoyillari, korreksion faoliyat olib boruvchi psixologlarga qo’yiladigan talablar, korreksion dasturlarga qo’yiladigan talablar, psixokorreksiya metodlari, ontogenetik taraqqiyot psixokorreksiyasi, shaxslararo munosabatlar psixokorreksiyasi kabi jihatlar keng yoritilgan.

Kalit so’zlari: Psixologik xizmat, psixologik xizmat metodologiyasi, aqliy taraqqiyot koeffitsienti, psixodiagnostika, psixologik maslahat, psixologik korreksiya

Mehnatni ko’p talab etadigan psixologning tuzatish ishi – ota-onalar, o’qituvchilar, tarbiyachilar va bolalar guruhi yoki individual bir bola bilan hamkorlikda olib boriladi. Ishning ana shu turi ancha mehnat, vaqt, ko’p metod va metodikalarni qo’llashni talab etsa ham ancha natijali hisoblanadi. Psixokorreksion dasturlarni tuzishda quyidagi holatlarni hisobga olish zarur: -Korreksion ishning aniq maqsadini belgilash. - Korreksion ishning konkret maqsadini aniqlovchi vazifalarni aniqlash. - Ishning formasini aniqlash (individual, guruhiy yoki aralash). – Metodika va texnikani ishlab chiqish.- Korreksion ishga ketadigan umumiy vaqtni aniqlash. - Uchrashuv kunlarini belgilab olish. - Vaqtini aniqlash (boshida 10-15 minut, oxirida 1,5-2 soat) - Korreksion dasturni ishlab chiqish va mazmun mohiyatini belgilab olish- Korreksion ishda yaqin qarindoshlarining qatnashuvini belgilash - Korreksion dasturni boshlashda dinamika va o’zgartirishlar bo’lishi yoki bo’lmasligini belgilash. Korreksion tadbir so’ngida korreksion dasturning samaraliligi, maqsad va vazifalarining bajarilganligiga baho beruvchi xulosa hisobot tayyorlanadi. Psixokorreksion tadbirlarning samaraliligini baholash quyidagicha mezonda aniqlanadi: C) rivojlanishdagi qiyinchilikning yechilishi, barham topishi. 79 D) maqsad va vazifalarning belgilanishi korreksion mahsuldorligi uzoq muddatdan so’ng ish davom etayotganda, oxirida

aniqlanadi. Korreksion dastur muammoning butunlay hal bo`lishini oldiga maqsad qilib qo`ymaydi, balki samarali ish olib borishda muammolarning yo`qolishi va yechilishiga har tomondan baho berilayotganiga ham qaraladi. Masalan: mijoz uchun dasturda ishtirok etayotgan vaqtda uning emotsional holatning yaxshilanishi, ijobiy his qilishi bilan belgilanadi. Psixolog uchun korreksion dastur tashkil etilishi, majburiyatni his etishi oldiga qo`yilgan vazifani bajarilishi bilan aniqlanadi. Mijozning yaqinlari uchun esa, mijozda paydo bo`lgan muammoning qay tarzda ijobiy hal etilganligi bilan aniqlanadi. Korreksion dasturlarning ijobiy ta'sir doirasi uning intensivligidadir. Korreksion mashg`ulotlar 1-1,5 soatdan oshmasligi, olib borilayotgan o`yinning ma'no jihatdan o`ylanganligi bilan ham bog`liq. Mashg`ulotlar tugagandan keyin ham iloji boricha mijozning taraqqiy etishi bilan qiziqib borish, muloqotni yo`qotmaslik bir, ikki oyda bir marotaba uchrashi lozim. Korreksion dasturlar qancha erta aniqlanib ish boshlansa shuncha tez samara beradi. Psixologik korreksiya dasturlarini tuzishda quyidagi asosiy tamoyillarga tayanish zarur: Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi masalalar tizimlilik tamoyili. Korreksiya va psixologik diagnostikaning birligi tamoyili. Kauzal ko`rinishdagi korreksiyaning ustivorligi. Korreksiyaning faoliyatga doirligi tamoyili. Mijozning yoshga doir psixologik va individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili. Psixologik ta'sir ko`rsatish metodlarining komplekslilik tamoyili. Korreksiyaga mijozning ijtimoiy muhitidagi yaqin kishilarni jalb etish tamoyili. Psixik jarayonlar tuzilmasining turli darajalariga tayanish tamoyili. Dasturlashtirilgan ta'lim berish tamoyili. Murakkablikka tadrijiy o`tish tamoyili. Berilayotgan materialning hajmi va murakkablilik darajasini hisobga olish tamoyili. Materialning emotsional murakkabligini inobatga olish tamoyili.

2. Korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi topshiriqlarning tizimlilik tamoyili Bu tamoyil har qanday korreksion ishda 3 ko`rinishdagi masala mavjudligini ta'kidlaydi, ya'ni korreksion, profilaktik va rivojlantiruvchi. Bunda bola shaxsining har tomonlama rivojlanishidagi bog`liqlik va notekislik borligini anglatadi. Tushunarliroq aytadigan bo`lsak, har qaysi bola rivojlanishning turli bosqichlarida bo`ladi, ya'ni: juda yuqori pog`ona – rivojlanish normada, past pog`ona – rivojlanishda psixik qiyinchiliklar borligini anglatadi. Bunda notekis rivojlanish qonuniyati kelib chiqadi. Shaxsga doir taraqqiyotning ayrim jihatlarini sustlashuvi bola intellekti rivojini ortda qolishi yoki boshqa qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan: bilish va o`qish motivlarining sust rivojlanganligini pirovard natijasida boladagi mantiqiy operatsional intellekt ortda qoladi. Shuning uchun korreksion rivojlantiruvchi programmalar masala va maqsadini aniqlaganda hozirgi kundagi aktual muammolar bilan cheklanmay rivojlanishning yaqin prognozlaridan ham foydalanish kerak. Bolaga o`tkaziladigan har qanday psixologik ta'sir faqatgina ortda qolgan bosqichni korreksiya qilishgagina qaratilgan bo`lmay, ortda qolishni oldini olishga, uyg`un rivojlanishga yo`l ochishga

qaratilgan bo`lishi lozim. Xulosa qilib aytganda, korreksion rivojlantiruvchi dastur 3 ta vazifani bajarishi lozim: – Korreksion buzilish va ortda qolishni tuzatish. – Profilaktik – buzilish va ortda qolishni oldindan aniqlash. – Rivojlantiruvchi – taraqqiyot mazmunini boyitish, optimallashtirishga qaratilganlik. Shu 3 ta dasturlarning birgalikda olib borilishi kutilgan natijalarni berishi mumkin.

3. Korreksiya va diagnostikaning birligi tamoyili Bu tamoyil amaliy psixolog ishi sifatidagi mijozni rivojlantirish va unga psixologik yordam berish alohida, yaxlit jarayon ekanini aks ettiradi. Korreksiya va psixologik diagnostika birligi tamoyili psixologik amaliyotning o`ziga xos fenomeni sifatida psixologik yordam ko`rsatish jarayoni yaxlitligi, mujassamlashganligini aks ettiradi. Korreksion faoliyat samaradorligining to`qson foizi avval amalga oshirilgan psixologik diagnostika jarayonining 80 chuqurligi, jiddiyligi bilan belgilanadi. Ushbu tamoyil mohiyati I.V. Dubrovina, D.B. Elkonin va boshqalarning asarlarida batafsil yoritib berilgan. Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo`yish haqidagi fandır. Bunda diagnoz ko`rsatkich va tavsifnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvchining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalardan iborat. Psixologik diagnoz (diagnostik rivojlanish, aniqlash, bilish degan ma'nolarni anglatadi) shaxs individualpsixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldindan aytib berish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalardan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so`nggi natijasidir. Bolalarni psixodiagnostik tadqiq qilish yosh xususiyatlariga, u yoki bu yosh davri uchun yetakchi faoliyat turining ta'siriga, individual tipologik tavsifnomalarning taraqqiyot darajasiga bog`liq ravishda ba'zi xususiyatlarga ega. Bola taraqqiyotining har bir yosh davri bolalar bilan ishlashning usullari va metodlarini, eksperimental tadqiqotning o`z maqsadlari va vazifalarini talab qiladi. Kichik yoshdagi bolalarni psixodiagnostik tekshiruv yosh va pedagogik psixologiyaning sohasi hisoblanadi. Olingan natijalar yordamchi xarakterga ega bo`lib, pedagog tomonidan bola psixik taraqqiyoti xususiyatlarini aniqlashda qo`llaniladi. Bunda ta'lim va tarbiya dasturi, turli hayotiy sharoitlarda (faoliyatda, muloqotda va boshqalarda) shaxs xulq-atvori xarakteristikalarini tuzishda hisobga olinadi. Eksperimental tadqiqotdan olingan natijalar oilada, bog`chada, maktab va boshqa jamoat joylarida individual va guruhiiy tarbiyaviy-pedagogik tadbirlar sxemasi tuzishda qo`llanilishi mumkin. O`qituvchi o`z ishida doimo bolalar psixofiziologik masalalari bilan to`qnashadi. Uni vaqtinchalik natijalargina emas (masalan, chorakning oxiriga kelib o`quvchilarning o`zlashtirishi kabi), balki u yoki bu jismoniy va ruhiy sifatlarning rivojlanish istiqbollarini aytib beradigan natijalar qiziqtiradi. Psixologik korreksiya, yuqorida ta'kidlaganimizdek, mijozning qabul qilingan me'yorlarga mos kelmaydigan psixologik rivojlanish xususiyatlarini «to`g`rilashga» qaratilgan mutaxassis faoliyatini aks ettiradi. G.S.Abramova fikricha, shaxsiy psixologik korreksiya odamning ichki dunyosini

diskret tavsifiga (psixologning) asosli tasir qilishidir. Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning sub'ektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va me'yorga mos keluvchi holatga olib kelishdir. Psixokorreksiyalovchi ta'sirning asosiy quroli sifatida psixolog ilgari suriladi, korreksion jarayon psixolog - mijoz juftligida kechadi. Mazkur jarayonni aks ettiruvchi to'rtta asosiy strategiya mavjud: Psixokorreksiyaning so'ngi vazifalari uchta asosiy sohalardagi istalgan o'zgarishlarga erishishdir: - kognitiv; - emotsional (his-tuyg'u); o'zini tuta bilish. Shaxsiy psixokorreksiyaning hususiyatlarini hisobga olib mazkur uchta alohida sohalarning har birida aniq vazifalarni qo'yish mumkin. Kognitiv soha: o'z xulq-atvori, munosabati reaksiyasi sababini anglash; his-tuyg'u va xulq-atvor stereotiplarni anglash; psixologik omillar va somatik buzilishlar orasidagi bog'liqlikni anglash; 4) mojarolar va ruhiy jarohatlovchi vaziyatlarni kelib chiqishida o'zining roli va javobgarligini his qilishi; munosabat usullarini, o'zining munosabati shakllanishi sharoitlarini anglashi. Emotsional sohada: mijozning mutaxassis tomonidan emotsional qo'llab-quvvatlanishi; mijoz o'z tuyg'ularini anglashi va yuzaga chiqarishi; o'ziga nisbatan yanada samimiy munosabatni shakllantirish; boshdan o'tkazish va emotsional munosabatlar usullarini o'zgartirish; O'zini tuta olishi xulq-atvorsohasi: mijozdagi noadekvat reaksiyalarni korreksiyalash; xulq-atvorning effektiv usullarini o'zlashtirishdan iborat. 4. Kauzal tipdagi korreksiyaning qarama-qarshilik tamoyili Yo'nalishiga qarab korreksiyaning ikki toifasi farqlanadi: simptomatik va kauzal. Simptomatik korreksiya mazkur taraqqiyot qiyinchiliklarining tashqi alomatlarini bartaraf etishga qaratilsa, kauzal toifadagi 81 korreksiya mazkur muammolarni vujudga keltirayotgan sabablarni yo'q qilishga qaratiladi. Ikkinchi toifadagi korreksiya o'z ustivorligini yo'qotmasligi lozim. Kauzal korreksiya (lot. Causa – sabab) quyagilarga asoslanadi: Insonga o'zini va o'zgarlar xulq-atvorini asoslashda tizimli farqlash; sub'ekt tomonidan o'zgarlar xulq-atvori motivlari va sabablarini tahlil qilinishini bartaraf etish; muvaffaqiyatsiz natijalarni inson faoliyatining tashqi omillari, muvaffaqiyatlilari ichki omillari natijasida yuzaga kelishiga undagan holda motivatsiya va faoliyatga ta'sir o'tkazish. Hozirgi kunda sabab-oqibat aloqadorligi qonuniyatlariga asoslangan holda insonning emotsional holati, motivatsion va faoliyat sohasiga ta'sir ko'rsatuvchi kauzal korreksiyaning amaliy tadbiri natijasida yangi yo'nalishlar vujudga kelmoqda. 5. Korreksiyaning faoliyatli tamoyili Korreksiyaning faoliyatga doir tamoyili: 1, korreksion urinishlarning tadbiri predmetini aniqlab bersa, ikkinchidan, xususiy yo'nalishlarning umumlashgan usullarini shakllantirish yo'li bilan yoshga xos faoliyat ko'rinishlarini uyushtirish orqali korreksion metodlarni belgilaydi. Mazkur tamoyilning nazariy asoslari A.N.Leontev, D.B.Elkonin asarlarida ishlab chiqilgan. Uning diqqat markazida bolaning psixik taraqqiyotida faoliyatning alohida o'rni mavjudligi turadi. A.N.Leontev faoliyatning psixologik nazariyasini yaratib, uning asosiy tushunchasi sifatida "predmetli faoliyat" so'z birikmasini fanga

olib kirdi. Muallif tomonidan "odamning hissiy amaliy faoliyati" soʻz birikmasi "ijtimoiy inson" sifatida talqin etiladi. Uning asarlarida "faoliyat", "xulq" tushunchalari har xil mazmunda ishlatiladi, jumladan, "teskari aloqalar vositasida xulqni boshqarish", "faoliyatning halqali tuzilishi", "faoliyatni boshqarish", "qoʻlning tuyush faoliyati", "perseptiv faoliyat", "retseptor va effektor apparatlarning hamkorlik faoliyati" kabilar. Ushbu tamoyil korreksion urinishlarning tatbiq predmetini, maqsadga erishish usullari va vositalarini tanlashni, korreksion ishni oʻtkazish taktikasini, qoʻyilgan maqsadlarni amalga oshirish yoʻllari va usullarini belgilaydi. 6. Mijozning yosh-psixologik, individual xususiyatlarini inobatga olish tamoyili Mijozning yosh-psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili mijozning psixik va shaxs rivojlanishining normativ taraqqiyotiga ijobiy taʼsir etadi. Shuni alohida taʼkidlash kerakki, mijoz xususiyatlarini hisobga olish, uni oʻz yoʻlini oʻzi belgilashiga yoʻl ochadi. Psixokorreksiyaning asosiy maqsadi mijozning yosh va tur xususiyatlaridan, uning subʼektiv voqeligidan kelib chiqib shaxsiga doir resurslarini faollashtiruvchi va meʼyorga mos keluvchi holatga olib kelishdir. Fransuz psixologi E. Dyurkgeym, ulgʻayish – kishilarning his-tuygularni oʻzlashtirishi ekanligini, shu bois, idrok qilingan tasavvurlar bolaning ruhiy faoliyatini ifodalashini, bolaning tajriba, anʼana, urf-odatlarini taqlid orqali egallashini, biologiyada irsiyat qanchalik ahamiyatli boʻlsa, taqlid ham jamiyatda shunday oʻrin tutishini uqtiradi. Shaxs tarkib topish jarayonining psixologik qonuniyatlarini, uning ilmiy asoslarini mukammal bilmay turib, psixokorreksiyon faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirib boʻlmaydi.

XULOSA: Inson shaxsining psixik rivojlanishi va uning shakllanishi murakkab tadqiqot jarayonidir. Zero, uning oʻziga xos xususiyatlari va qonuniyatlarini asosli ilmiy bilish, oʻquvchi shaxsiga psixologik jihatdan taʼsir koʻrsatishning zarur shartidir. Psixokorreksion faoliyatni olib borishdagi asosiy vazifa amaliy psixik taraqqiyot meʼyorlarini oʻrganishdan iborat. Psixologik xizmatning psixokorreksiya yoʻnalishi psixologdan inson shaxsi va individualligini tarkib toptirish jarayoniga faol taʼsir oʻtkazishni taqozo qiladi. Xalq taʼlimi tizimidagi psixologning vazifasi psixologik xizmatni muayyan qoida, mezonga asoslanib tashkil qilishdan iborat boʻlib, yosh davr xususiyatlariga binoan (bolalar, oʻquvchilar, talabalar) psixikaning rivojlanishi, shaxsning shakllanishi qonuniyatlarini amaliyotda hisobga olgan holda faoliyat olib borish, oʻqituvchilar jamoasiga bolalar, oʻquvchilar va talabalar taʼlimtarbiyasini individuallashtirishda yordamlashish, ularning qobiliyati, maylining darajasiga qarab oʻqituvchilarga korreksion ishlarni amalga oshirishda koʻrsatmalar berishdan iborat. Psixologik xizmatning ushbu yoʻnalishida alohida ahamiyat kasb etadigan narsa – bu bolalar, oʻquvchilar, talabalar oʻsishida (rivojlanishida) kechikish (orqada qolish), ularda xulqning buzilishi, taʼlimda oʻzlashtirishning yomonlashuvi hisoblanadi. Psixik taraqqiyotni tuzatish "korreksiya qilish" atamasi dastlab defektologiyada kasal bolalarga nisbatan ishlatilgan boʻlsa, amaliy yosh psixologiyasining rivojlanishi bilan

"tuzatish" tushunchasi normal psixik taraqqiyot uchun ham qo'llanila boshladi. D.B. Elkonin tuzatishning yo'nalganligi korreksiya xarakteriga bog'liq ravishda tuzatishning ikki usulini ajratishni taklif qiladi: 1. Taraqqiyotdan chetlashish belgilariga qaratilgan simptomatik tuzatish. 2. Taraqqiyotdan chetlashish sabablari va manbalariga qaratilgan tuzatish hisoblanadi. Psixologik maslahat berish amaliyotida normal taraqqiyot korreksiyasi nonormal taraqqiyot Korreksiyasidan farqlanadi. Normal taraqqiyotda tuzatishning mazmuniga ko'ra quyidagi turlari ajratiladi: aqliy taraqqiyot korreksiyasi, shaxs taraqqiyoti korreksiyasi, salbiy holatlarning oldini olish korreksiyasidir. Psixolog ishida korreksion vazifalarni yechish maqsadida psixologik yordamni tashkil etishga bog'liq ravishda uning turini ko'rsatish mumkin: madaniy oqartuv ishlari, maslahat-tavsiyalar berish, individual va guruhiy korreksiya Madaniy oqartuv ishlari – ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilarga mo'ljallangan bo'ladi. Bunda bola taraqqiyoti asosiy qonuniyatlari, yosh psixologik xususiyatlari, har bir yoshning qiyinchiliklari, muammolari va ularni bartaraf etish bo'yicha umumiy tavsiyalar beriladi. Mehnatni ko'p talab etadigan psixologning tuzatish ishi – ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar va bolalar guruhi yoki individual tarzda bir bola bilan hamkorlikda olib boriladi. Ishning ana shu turi mehnat, vaqt, ko'p metod va metodikalarni qo'llashni talab etsa ham ancha natijali hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adizova T.M. Psixokorreksiya . – T.2005.
2. Asqarova N.A., Nishanova Z.T., Yakubova G.A., Rasulova Z.A. Bolalarda diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromining maxsus psixokorreksiya si. Monografiya. 2017.208 b.
3. Barotov SH.R. Psixologik xizmat. – Vuxoro, 2018.
4. «Гиперактивные дети: Коррекция психомоторного развития». Под. ред. М.Поссольта. пер. с нем. М.: Изд. центр «Академия», 2004 .
5. Дубровина И.В.Рабочая книга школьного психолога. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
6. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба. –М.: Педагогика, 1991. – 232 с.
7. Дубровина И.В. Практическая психология в образовании. – М.: Педагогика, 1998.
8. Дубровина И.В. Я работаю психологом. –М. 2001.
9. Колесникова Г.И. Основы психорэфластики и психокоррекции. Ростов –н/Д.: Феникс.2002.
- 10.Лебедева Л.Д. Практика Арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. – СПб.: Речь,2003.

11. Лендрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений. – М.: Международная педагогическая академия, 1994.
12. Маркова И.В. Педагог-психолог. Основы профессиональной деятельности. – М.: Самара, Издателский дом БАХРАХ, 2004. – 288с.
13. Maxmudova D.A. Psixokorreksiya asoslari. –Т.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2011.-128 b.
14. Миллс Дж., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и внутреннего ребенка. – М.,1996.
15. Моница Г.Б., Лютова – Робертц Е.К., Чутко Л.С. Гиперактивные дети: психолого – педагогическая помощь. Монография. – СПб.: Речь, 2017.
16. Мустакас Кларк. Игровая терапия. – СПб.: Речь, 2000.
17. Миллс Дж., Кроули Р. Терапевтические метафоры для детей и внутреннего ребенка. – 1996.
18. Mirashirova N. Maktabgacha tarbiya muassasalarida psixologik xizmat. -Т.: TDPU, 2003. 492
19. Nishanova Z.T. Psixologik xizmat. -Т.: TDPU, 2006. - 162 b.
20. Nishanova Z . T. va boshqalar. Psixologik xizmat. - Т.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2014.
21. Немов Р.. Психология .Кн.3. Психодиагностика.М.: 1998.
22. Немов Р.С. Психологическое консультирование.-М.: ВЛАДОС 2003.-528 с.
23. Nishanova Z.T., Xalilova N.I.Psixokorreksiya .- Т.: Fan va texnologiya nashriyoti.2007.
24. Nishanova Z.T., Asomudinova SH. Psixologik maslahat. –Т.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010 -248 b.
25. Nishanova Z.T., Alimbaeva SH.T., SHerimbetova Z.SH.Psixologik xizmat Elektron darslik. –Т.: 2012 y.
26. Nishanova Z.T., Qurbanova Z., Abdiev S., Tulyaganova SH.T. Psixodiagnostika.- Т. Fan va texnologiya nashriyoti.2008.
27. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Alimova G.K. Psixogigiena.-Т.: Fan va texnologiya nashriyoti.2009.-244b.
28. Осипова А.А. Введение в практическую психокоррекцию: групповые методы работы. Москва-Воронеж. 2000.
29. Осипова А.А. Общая психокоррекция .-М.: 2005
30. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. –М. 1998.